

การศึกษาขั้นต้น
ชุมชนและสถาปัตยกรรมท้องถิ่น
จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ผศ. ประสงค์ เอี่ยมอนันต์
อ. ชูวิทย์ สุจฉายา
อ. ชัยชาญ ถาวรเวช

บทนำ

แม่ฮ่องสอนเป็นจังหวัดในภาคเหนือ ซึ่งอยู่เหนือสุดทางด้านตะวันตกของประเทศไทย ด้านเหนือและด้านตะวันตกติดต่อกับสาธารณรัฐสังคมนิยมแห่งสหภาพพม่า ด้านตะวันออกติดต่อกับจังหวัดเชียงใหม่ และด้านใต้ติดต่อกับจังหวัดตาก ตัวจังหวัดห่างจากกรุงเทพมหานครประมาณ 1,100 กิโลเมตร มีทางคมนาคมติดต่อกับจังหวัดเชียงใหม่โดยทางบกและทางอากาศ

สภาพภูมิประเทศเป็นป่าทึบบนเทือกเขาสูง มีพื้นที่ราบเพียง 1,257 ตารางกิโลเมตร หรือร้อยละ 9.5 ของพื้นที่ทั้งหมด ซึ่งใช้เป็นแหล่งเพาะปลูกและเป็นบริเวณที่ตั้งชุมชน มีแม่น้ำสายสำคัญ 2 สายไหลผ่านพื้นที่จังหวัด ลักษณะภูมิอากาศทั่วไปมีหมอกปกคลุมตลอดทั้งปี ได้แก่ หมอกน้ำค้าง หมอกควันไฟป่า และหมอกฝน อากาศร้อนจัดในฤดูร้อน หนาวจัดในฤดูหนาว และมีฝนตกชุกในฤดูฝน

ลักษณะประชากรประกอบด้วยชาวไทยพื้นราบ ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากไทยใหญ่ในรัฐฉานของพม่าและชาวไทยภูเขาเผ่าต่าง ๆ อีกประมาณครึ่งต่อครึ่ง จำนวนประชากร พ.ศ. 2525 ประมาณ 137,500 คน คิดเป็นร้อยละ 1.38 ของประเทศ อัตราความหนาแน่นของประชากรทั้งจังหวัด 10 คนต่อตารางกิโลเมตร อัตราการเพิ่มทั้งหมด ร้อยละ 2.52 ต่อปี ประชากรตั้งถิ่นฐานรวมกันเป็นชุมชนระดับอำเภอ 5 อำเภอ (31 ตำบล) กระจายกันอยู่ตามบริเวณที่เป็นที่ราบบนเทือกเขา มีอาชีพทางเกษตรกรรม หาของป่า และรับจ้าง รายได้เฉลี่ยต่อครอบครัวประมาณ 2,000 บาทต่อปี

เนื่องจากประชากรส่วนใหญ่สืบเชื้อสายจากไทยใหญ่ ลักษณะศิลปวัฒนธรรมและประเพณี จึงได้รับอิทธิพลจากไทยใหญ่ในรัฐฉานของสาธารณรัฐสังคมนิยมแห่งสหภาพพม่า และยังถือปฏิบัติสืบทอดกันมาจนถึงทุกวันนี้

งานสถาปัตยกรรมซึ่งเป็นผลงานศิลปะประเภทหนึ่ง โดยเฉพาะในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ผลงานสถาปัตยกรรมมีลักษณะประจำท้องถิ่นปรากฏอยู่อย่างเด่นชัด และยังมีผลงานเหลือไว้ให้ศึกษาได้มาก คณะทำการศึกษาชั้นต้นเรื่องชุมชนและสถาปัตยกรรมท้องถิ่น จังหวัดแม่ฮ่องสอน เห็นว่าควรเก็บข้อมูลเบื้องต้นในเรื่องดังกล่าวไว้ก่อน ก่อนที่อิทธิพลทางเศรษฐกิจจะเข้ามาบีบคั้น และทำลายลักษณะประจำท้องถิ่น จนไม่มีเหลือไว้แล้วจะได้นำข้อมูลที่เก็บได้ ศึกษาว่าโครงการใด ที่ควรจะนำไปศึกษาชั้นรายละเอียดหรือทำการวิจัยต่อไป

เรื่องการศึกษา

1. ลักษณะชุมชน

ต้องการศึกษาลักษณะชุมชนในจังหวัดแม่ฮ่องสอนทั้งขนาดใหญ่ และขนาดเล็ก ได้แก่ ระดับเทศบาล สุขาภิบาล ตำบล และหมู่บ้าน โดยเน้นเรื่องสภาพทางสังคมเศรษฐกิจ และทางกายภาพ

2. ลักษณะสถาปัตยกรรม

ต้องการศึกษาลักษณะสถาปัตยกรรมท้องถิ่นในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ทั้งอาคารสาธารณะ และอาคารอยู่อาศัย โดยเน้นศึกษาอาคารที่ได้รับอิทธิพลทางศิลปะวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และการกินอยู่แบบท้องถิ่น การศึกษารวมถึง รูปแบบอาคาร และรายละเอียดต่าง ๆ

จุดมุ่งหมายในการศึกษาชั้นต้น

1. เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการสอนสาขาวิชาสถาปัตยกรรม
2. เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาเกี่ยวกับชุมชนและงานสถาปัตยกรรมท้องถิ่นของจังหวัดแม่ฮ่องสอนในชั้นละเอียดต่อไป
3. เพื่อหาแนวทางพัฒนาชุมชนในจังหวัดแม่ฮ่องสอนที่มีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพสอดคล้องกับศิลปะและวัฒนธรรมท้องถิ่น
4. เพื่อรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นไว้สำหรับงานวิจัยชั้นต่อไป

วิธีการศึกษาชั้นต้น

1. การศึกษาด้านเอกสาร

ศึกษาจากเอกสาร แผนที่ และรูปถ่ายทางอากาศ โดยศึกษาล่วงหน้าและระหว่างทำการสำรวจ

2. การเลือกชุมชนเพื่อทำการศึกษา

เมื่อศึกษาทางด้านเอกสารแล้ว คณะสำรวจได้กำหนดชุมชนที่จะทำการสำรวจ โดยใช้ข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ ประกอบกับเส้นทางคมนาคมที่ใช้ในการเดินทางและที่พักแรมเป็นสิ่งสำคัญ โดยให้คณะสำรวจเดินทางกลับมาพักแรมในชุมชนที่มีที่พักแรมได้

3. การสำรวจ

ลักษณะภูมิประเทศจังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นป่าที่บบนเทือกเขาติดต่อกันเป็นพื้นที่กว้าง มีทางคมนาคมโดยรถยนต์จากจังหวัดเชียงใหม่เป็นวงรอบทางด้านตะวันตกผ่านอำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ ไปอำเภอแม่สะเรียง แม่ลาน้อย ชุนยวม เมือง และปาย แล้วเข้าสู่อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ทางด้านเหนือ คณะสำรวจจึงต้องใช้ทางรถยนต์เป็นเกณฑ์ และสำรวจชุมชนโดยใช้รถยนต์เป็นพาหนะ

4. ชุมชนที่ทำการสำรวจ

- 4.1 อำเภอเมือง ได้แก่ ชุมชนเทศบาลเมือง (ตำบลจองคำ) ชุมชนตำบลปางหมู ตำบลห้วยผา และตำบลผาบ่อง
- 4.2 อำเภอชุนยวม ได้แก่ ชุมชนเขตสุขาภิบาลชุนยวม
- 4.3 อำเภอแม่สะเรียง ได้แก่ ชุมชนเขตสุขาภิบาลแม่สะเรียง

5. การเก็บข้อมูล

- 5.1 เก็บจากเอกสาร แผนที่จากหน่วยราชการท้องถิ่น
- 5.2 ถ่ายรูป สภาพชุมชนโดยทั่วไป ได้แก่ ถนน อาคารสาธารณะ เช่น วัด ตลาด อาคารที่ทำการและที่อยู่อาศัย
- 5.3 สัมภาษณ์ข้าราชการ หัวหน้าชุมชน ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และประชาชน
- 5.4 ระยะเวลาทำการสำรวจ 9 วัน ตั้งแต่วันที่ 19 - 27 ตุลาคม 2526 (รวมทั้งการเดินทาง)
- 5.5 การเดินทาง คณะทำการศึกษาดำเนินทางโดยรถไฟ ถึงจังหวัดเชียงใหม่ แล้วเดินทางต่อโดยรถยนต์ถึงจังหวัดแม่ฮ่องสอน เข้ารถยนต์ที่จังหวัด เดินทางสำรวจตามชุมชนต่าง ๆ โดยพักแรมที่อำเภอเมือง และอำเภอแม่สะเรียง แล้วเดินทางกลับจังหวัดเชียงใหม่โดยรถยนต์ และกลับกรุงเทพโดยรถไฟ

ผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ข้อมูลเบื้องต้นที่เก็บได้ ไว้ใช้ประโยชน์ในการวิจัยขั้นละเอียดต่อไป
2. ความรู้ที่ได้จากการศึกษาขั้นต้นใช้ประโยชน์ในการสอนสาขาวิชาสถาปัตยกรรม
3. จะได้แนวทางพัฒนาทางกายภาพของชุมชนในจังหวัดแม่ฮ่องสอนที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม
4. จะได้แนวทางพัฒนาชุมชนในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ที่สอดคล้องกับลักษณะศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น

ผลที่ได้จากการศึกษา

หลังจากได้ศึกษาขั้นต้น ทั้งทางด้านเอกสาร สัมภาษณ์ และสัมภาษณ์แล้ว คณะทำการศึกษาขั้นต้นได้พบสิ่งที่น่าสนใจหลายประการดังนี้

1. ประวัติการตั้งจังหวัด

บริเวณจังหวัดแม่ฮ่องสอน แต่เดิมเป็นป่าเขา ไม่มีผู้อยู่อาศัย นอกจากพวกไทยใหญ่จากชายแดนพม่าเข้ามาทำกินเป็นบางฤดู ต่อมา พ.ศ. 2374 เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ สมัยรัชกาลที่ 3 ให้คนมาจับช้างในบริเวณนี้ ไปใช้งาน เจ้าแก้วเมืองซึ่งเดินทางถึงบริเวณนี้เห็นว่ามีความอุดมสมบูรณ์ดี เพราะมีหมูป่าลงกิน ใบงาชุกชุม จึงตั้งหมู่บ้านโป่งหมูขึ้น (ปัจจุบันเรียกว่า “บ้านปางหมู”) และต่อมาเจ้าแก้วเมืองเดินทางถึงตัวเมืองแม่ฮ่องสอนปัจจุบัน เห็นมีช้างป่ามาก จึงพักพลและตั้งหมู่บ้านแม่ฮ่องสอนขึ้น (ปัจจุบันคือตัวจังหวัดแม่ฮ่องสอน) สมัยนั้นมีการจราจลทางหัวเมืองเงี้ยว แถบตะวันตกของแม่น้ำสาละวิน ประชาชนจึงอพยพเข้าอยู่ที่บ้านโป่งหมู บ้านแม่ฮ่องสอน และบ้านขุนยวม เป็นจำนวนมาก

พ.ศ. 2417 เจ้านครเชียงใหม่ (เจ้าอินทวิชยานนท์) ทรงดำริว่า บ้านแม่ฮ่องสอนสมควรตั้งเป็นเมืองได้ จึงยกบ้านแม่ฮ่องสอนขึ้นเป็นเมือง โดยตั้งชานกะเลเป็นเจ้าฟ้าแม่ฮ่องสอนคนแรก และพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น พระยาสิงหนาทราชา และตั้งเมืองยวม (ปัจจุบันคืออำเภอแม่สะเรียง) เป็นเมืองรอง

พ.ศ. 2443 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้รวมเมืองแม่ฮ่องสอน เมืองยวม เมืองขุนยวม และเมืองปาย เป็นบริเวณเชียงใหม่ตะวันตก มีที่ว่าการที่เมืองขุนยวม

พ.ศ. 2446 ย้ายที่ว่าการเมือง จากเมืองขุนยวมไปอยู่เมืองยวม แล้วเปลี่ยนชื่อเป็น บริเวณพ่ายภาคเหนือ

พ.ศ. 2453 โปรดเกล้าฯ ให้รวมเมืองแม่ฮ่องสอน เมืองยวม เมืองขุนยวม และเมืองปาย เป็นเมืองจัตวา และย้ายที่ว่าการเมืองจากเมืองยวม ไปอยู่ที่เมืองแม่ฮ่องสอน

พ.ศ. 2476 ตั้งเมืองแม่ฮ่องสอนเป็นจังหวัดแม่ฮ่องสอน ศาลากลางจังหวัดตั้งอยู่อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน สังกัดกับกระทรวงมหาดไทย

2. ลักษณะทางภูมิศาสตร์

ที่ตั้งและอาณาเขต

แม่ฮ่องสอนเป็นจังหวัดหนึ่งในภาคเหนือ ซึ่งมีที่ตั้งอยู่เหนือสุดทางตะวันตกของประเทศไทยระหว่างเส้นรุ้งที่ 19 องศาเหนือ และเส้นแวงที่ 97 องศาตะวันออก ความยาวจากเหนือจดใต้ประมาณ 250 กิโลเมตร กว้างประมาณ 95 กิโลเมตร อาณาเขตติดต่อกับสาธารณรัฐสังคมนิยมแห่งสหภาพพม่า ทางด้านทิศเหนือและทิศตะวันตก ติดต่อกับจังหวัดเชียงใหม่ทางด้านทิศตะวันออก และติดต่อกับจังหวัดตากทางด้านทิศใต้ ตัวจังหวัดห่างจากกรุงเทพมหานครประมาณ 1,100 กิโลเมตร มีพื้นที่ประมาณ 13,232 ตารางกิโลเมตร

สภาพภูมิประเทศ

ภูมิประเทศทั่วไปเป็นป่าที่กบนเทือกเขาสูงสลับซับซ้อน ซึ่งมีประมาณ 90.7% ของพื้นที่ทั้งหมดส่วนที่เหลือเพียง 9.3% เป็นที่ราบซึ่งเป็นที่ตั้งชุมชนและทำการเพาะปลูก ภูเขาสูงเทือกเขาในเขตอำเภอเมือง ได้แก่ ดอยหลักแก่ง สูง 1,936 เมตร ดอยसान สูง 1,482 เมตร และดอยหนองเขียว สูง 1,139 เมตร และในเขตอำเภอแม่สะเรียงมีดอยแม่เงา สูง 1,439 เมตร เทือกเขาเหล่านี้ทำให้เกิดแม่น้ำและลำธารหลายสาย แม่น้ำสายสำคัญได้แก่ แม่น้ำปาย ซึ่งยาวประมาณ 180 กิโลเมตร ไหลผ่านจังหวัดแม่ฮ่องสอน 135 กิโลเมตร ผ่านอำเภอปาย และอำเภอเมืองบรรจบกับแม่น้ำสาละวินในรัฐยะไข่ของพม่า และแม่น้ำยวม ไหลผ่านอำเภอขุนยวม แม่ลาน้อย และแม่สะเรียง ไปบรรจบกับแม่น้ำเมยที่อำเภอท่าสองยาง จังหวัดตาก

ทรัพยากรธรรมชาติ

แม่ฮ่องสอนประกอบด้วยป่าและภูเขา จึงอุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้มีค่านานาชนิด ได้แก่ ไม้สัก เต็ง รัง และสน นอกจากนี้ยังมีแร่ดีบุก วุลแฟรม พลวง ฟลูออไรท์ และซีไลท์ ที่อำเภอแม่สะเรียง แม่ลาน้อย ปาย และอำเภอเมือง ซึ่งทั้งป่าไม้และเหมืองแร่ทำรายได้ให้แก่จังหวัดมาก

3. เส้นทางคมนาคมและการสื่อสาร

ทางบก มีทางหลวงแผ่นดินจากจังหวัดเชียงใหม่เข้าสู่จังหวัดแม่ฮ่องสอน 2 ทาง เป็นวงรอบ ได้แก่ ทางหลวงหมายเลข 108 จากอำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ ทางทิศตะวันตกและขึ้นทิศเหนือผ่านอำเภอแม่สะเรียง แม่ลาน้อย ขุนยวม เข้าสู่อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะทางประมาณ 369 กม. และทางหลวงหมายเลข 1095 จากอำเภอเมือง ผ่านอำเภอป่าเย็บ และเข้าสู่อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ระยะทางประมาณ 200 กิโลเมตร ทางหลวงทั้งสองเส้นทางคดเคี้ยวไปมาตามเทือกเขา ผ่านป่าทึบ ซึ่งมีภูมิประเทศงดงามมาก มีรถประจำทางระหว่างเชียงใหม่-แม่ฮ่องสอน วันละ 5 เที่ยว บนทางหลวงหมายเลข 108 ส่วนรถประจำทางจากเชียงใหม่-แม่ฮ่องสอน บนทางหลวงหมายเลข 1095 มีรถประจำทางน้อยกว่า ส่วนการคมนาคมระหว่างอำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน มีถนนติดต่อบางชุมชนเท่านั้น และถนนส่วนใหญ่เป็นดินลูกรัง ในฤดูฝนถ้าฝนตกชุกก็ไม่สามารถติดต่อกันโดยทางรถยนต์ได้¹

ทางอากาศ มีเครื่องบินของบริษัทเดินอากาศไทย จำกัด รับส่งผู้โดยสารและพัสดุภัณฑ์ไปกลับจากจังหวัดเชียงใหม่ทุกวัน ๆ ละ 2 เที่ยว

การสื่อสาร มีที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขทุกอำเภอ ในเขตเทศบาลเมือง มีชุมสายโทรศัพท์ขององค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทย จำนวน 400 คู่ สาย นอกจากนี้ยังมีสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยหนึ่งแห่ง และกำลังติดตั้งสถานีวิทยุกระจายเสียงภาคเอฟเอ็มอีกหนึ่งแห่งในอำเภอเมือง

4. ลักษณะทางสังคม

ประชากร

ประชากรทั้งจังหวัดแม่ฮ่องสอน มี 137,484 คน (พ.ศ. 2525) เป็นชาวไทยภูเขา ได้แก่ เผ่าแม้ว ลัวะ กระเหรี่ยง ลีซอ และมูเซอร์ จำนวน 61,889 คน หรือ 45.01 เปอร์เซ็นต์ของทั้งหมด ที่เหลือ 75,595 คน เป็นชาวไทยพื้นราบ ซึ่งสืบเชื้อสายจากไทยใหญ่เมื่อจำแนกจำนวนประชากรตามรายอำเภอแล้ว อำเภอแม่สะเรียงมีประชากรมากที่สุดถึง 53,328 คน หรือ 38.8 เปอร์เซ็นต์ รองลงมาเป็นอำเภอเมือง (รวมเขตเทศบาล) มีประชากร 31,912 คน หรือ 23.2 เปอร์เซ็นต์ อันดับ 3 ได้แก่ อำเภอแม่ลาน้อย มีประชากร 21,544 คน หรือ 15.6

¹ จากการวิจัยและวางแผนเพื่อพัฒนาการศึกษาของจังหวัด เมื่อ พ.ศ. 2523-2524 พบว่าในจำนวน 260 หมู่บ้าน มีถึง 125 หมู่บ้านหรือ 46.3% ที่รถยนต์ยังไม่สามารถเข้าถึงได้เลย

เปอร์เซ็นต์ อำเภอป่าเป็นอันดับที่ 4 มีประชากร 15,657 คน หรือ 11.5 เปอร์เซ็นต์ ส่วนอำเภอขุนยวม มีประชากรน้อยที่สุด จำนวน 15,043 คน หรือ 10.9 เปอร์เซ็นต์ สำหรับชาวไทยภูเขานั้น กระจายอยู่ตามป่าในอำเภอต่าง ๆ ในจำนวนนี้ชาวกะเหรี่ยง มีจำนวนมากที่สุดถึง 51,974 คน หรือ 37.73 เปอร์เซ็นต์ของประชากรจังหวัด และกระจายอยู่ที่ 5 อำเภอ รองลงมาได้แก่ ชาวลัวะ จำนวน 3,637 คน หรือ 2.65 เปอร์เซ็นต์ อาศัยอยู่ในเขตอำเภอแม่สะเรียง และแม่ลาน้อย ชาวมุเซอร์เป็นอันดับที่ 3 จำนวน 3,042 คน หรือ 2.21 เปอร์เซ็นต์ อยู่ในเขตอำเภอเมืองและป่า อันดับที่ 5 ได้แก่ ชาวลีซอ อยู่ในเขตอำเภอเมืองและอำเภอป่า มีประชากร 2,412 คน หรือ 1.75 เปอร์เซ็นต์ ชาวแม้วมีจำนวนน้อยที่สุด จำนวน 924 คน หรือ 0.67 เปอร์เซ็นต์ กระจายอยู่ในเขตอำเภอเมือง ขุนยวม และแม่ลาน้อย

ศิลปวัฒนธรรมและประเพณี

ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ นอกจากชาวไทยภูเขาบางเผ่า่นับถือศาสนาอื่น ดังจะเห็นได้จากจำนวนวัดพุทธศาสนา มีถึง 31 วัด และสำนักสงฆ์ 90 แห่ง และโรงเรียนพุทธศาสนาวัดอาทิตย์ 1 โรง ส่วนศาสนาอื่น มีโบสถ์คริสต์ศาสนา 15 แห่ง และมัสยิด 1 แห่ง

ดังนั้นศิลปวัฒนธรรมประเพณีของชาวจังหวัดแม่ฮ่องสอน จึงมีอิทธิพลทางศาสนาพุทธอยู่มาก ประกอบกับประชาชนเคร่งครัดในเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่น ซึ่งได้รับอิทธิพลไทยใหญ่ จึงยังรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีอย่างมั่นคง ดังจะเห็นได้จากประเพณีที่ถือปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัดมาแต่โบราณ คือ

— งานประเพณี “ปอยสง่างสอง” ได้แก่งานบวชนเณรหรือบวชลูกแก้ว ระหว่างเดือนมีนาคม-เมษายนของทุกปี จะมีการจัดพิธีบวชนเณรบุตรหลานของตน หากครอบครัวใดยากจนก็จะมีผู้อุปการะจัดบวชให้ เพราะถือว่าได้กุศลแรงและยังเป็นโอกาสให้ผู้บวชได้ทดแทนพระคุณบุพการีด้วย

— งานประเพณี “แห่เกี้ยว” ในช่วงออกพรรษาของทุกปี ชาวบ้านจะหาต้นสนเกี้ยวสูงประมาณ 3-5 เมตร มาตั้งไว้ในบริเวณวัด พร้อมทั้งจัดงานเฉลิมฉลอง มีการละเล่นพื้นเมือง เช่น รำโต (คล้ายการเซตสังโตของจีน แต่ชนสี่ขาวาวและมีเขา) และรำนางนกกลางคืนจุดไฟต้นสนให้ลุกโชติช่วงตลอดเวลา เพื่อเป็นพุทธบูชา งานนี้จัดเฉพาะจังหวัดแม่ฮ่องสอนเท่านั้น

- งานประเพณีทำบุญออกพรรษา ในวันขึ้น 13 ค่ำ เดือน 11 ตอนบ่ายจะมีตลาดนัดขายของจนย่ารุ่ง เพื่อให้ประชาชนซื้ออาหารเตรียมไปทำบุญในวันขึ้น 15 ค่ำ ค่ำ 14 ค่ำ มีการแห่ปราสาท “จองพลา” ไปรอบ ๆ เมือง นำไปที่วัด ชาวบ้านประดับประดาปราสาทพร้อมทั้งของถวายไว้ที่ระเบียงบ้านแทบทุกบ้าน โดยเชื่อว่าพระพุทธรูปเจ้าจะเสด็จมาโปรด จึงรับการเสด็จด้วยปราสาท เช้าวันขึ้น 15 ค่ำ ชาวบ้านจะไปใส่บาตรที่วัดวาอารามต่าง ๆ กลางคืนมีการจุดเทียนสว่างไสว สำหรับในอำเภอเมือง พระสงฆ์จะเดินลงจากดอยวัดพระธาตุ ดอยกองมู เพื่อรับบาตร ประชาชนยื่นใส่บาตรสองข้างทางที่พระสงฆ์เดินลงมาเป็นแถวยาว อาจกล่าวได้ว่าประชาชนแทบทุกคนในเขตเทศบาลเมืองและชุมชนใกล้เคียง มาใส่บาตรที่นี้ในวันนั้น

- งานประเพณีลอยกระทง วันขึ้น 15 ค่ำ เดือนนี้ ประชาชนจะนำกระทงเล็ก ๆ ไปลอยตามแม่น้ำและลำธาร และมีการประกวดกระทงใหญ่ มีการแสดงมหรสพต่าง ๆ ตามบ้านจะมีการประดับโคมไฟ สว่างไสวทั้งชุมชน นอกจากการลอยกระทงตามแม่น้ำลำธารแล้ว ยังมีการลอยกระทงสวรรค์ โดยนำกระทงที่จุดโคมไฟแล้ว ปล่อยให้ลอยในอากาศ ทำให้ดูสว่างไสวไปทั้งเมือง

นอกจากนี้ยังมีการละเล่นพื้นเมือง ได้แก่ รำโต รำโต (รำไทยใหญ่) รำดาบ รำกิ่ง-กะหล่ำ (รำนางนกก รำกินรี) รำกะเบือคอง (รำผีเสื้อ) และดนตรีพื้นเมือง เป็นต้น สำหรับงานสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะอาคารอยู่อาศัย และอาคารพาณิชย์อยู่อาศัยนั้น มีรูปแบบอาคารสวยงาม และได้ประโยชน์ใช้สอยด้วย อาคารอยู่อาศัยของชาวบ้านโดยทั่วไปจะเห็นถึงพระตอนขึ้นบ้านทุกวันแบบหิ้งพระมีหลายแบบ ส่วนใหญ่ใช้ยื่นฝาออกมาเป็นหิ้งพระ นับว่าเป็นการออกแบบที่ได้ประโยชน์ใช้สอยมาก

ลักษณะทางเศรษฐกิจ

อาชีพและรายได้

อาชีพที่สำคัญของชาวจังหวัดแม่ฮ่องสอน ได้แก่ การเกษตรกรรม หาของป่าขาย และรับจ้าง รายได้เฉลี่ยครอบครัวละ 2,000 บาทต่อปี ร้อยละ 71 ซึ่งนับว่าอยู่ในเกณฑ์ต่ำ ที่เหลือร้อยละ 29 อยู่ในฐานะดีและปานกลาง ปัจจุบันมีหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐบาลเข้ามาพัฒนาเพื่อยกระดับการครองชีพของราษฎรตามโครงการพระราชดำริ และมีการจัดตั้งศูนย์พัฒนาขึ้นในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอนถึง 7 ศูนย์ คือ ศูนย์ส่งเสริมการเลี้ยงสัตว์ 5 ศูนย์ (อำเภอเมือง 4 ศูนย์ และ

ขุนยวม 1 ศูนย์) ศูนย์ศิลปาชีพพิเศษ 1 ศูนย์ (อำเภอเมือง) และศูนย์ส่งเสริมกิจการธนาคารข้าว 1 ศูนย์ (อำเภอแม่สะเรียง) ทางด้านการชลประทาน กรมชลประทานได้ก่อสร้างอ่างเก็บน้ำ เพื่อส่งเสริมการเกษตรกรรมที่อำเภอเมือง 4 แห่ง และที่อำเภอขุนยวม 1 แห่ง

ผลผลิตทางเกษตรกรรมที่ส่งออก ได้แก่ ข้าว กระเทียม ถั่วลิสง ถั่วเหลือง ยาสูบ ข้าวโพด และงา

การเงินและการธนาคาร

ทั้งจังหวัดแม่ฮ่องสอน มีสาขาธนาคารต่าง ๆ รวม 5 แห่ง ในอำเภอเมือง 3 แห่ง คือ ธนาคารออมสิน ธนาคารกรุงไทย และธนาคารกรุงเทพ ในอำเภอแม่สะเรียง มี 2 แห่ง คือ ธนาคารออมสิน และธนาคารกรุงไทย

ลักษณะทางกายภาพ

ด้านชุมชน

เนื่องจากภูมิประเทศของจังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นเทือกเขาสลับซับซ้อนมากมีที่ราบระหว่างเทือกเขาน้อย และมีแม่น้ำสายสำคัญไหลผ่าน 2 สาย นอกจากนี้ยังมีแม่น้ำและลำธารเล็ก ๆ อันเกิดจากเทือกเขาอีกหลายสาย การตั้งชุมชนระยะแรกจึงตั้งอยู่บนพื้นที่ราบริมแม่น้ำและลำธาร เพื่อใช้พื้นที่ราบทำการเพาะปลูก และใช้น้ำในแม่น้ำ และลำธารสำหรับการเพาะปลูกและเป็นเส้นทางคมนาคม ส่วนน้ำดื่มน้ำใช้ คงใช้น้ำฝนและน้ำจากบ่อ รูปร่างและขนาดของชุมชนถูกกำหนดโดยขนาดของพื้นที่ราบที่ทำการเพาะปลูกและตั้งบ้านเรือน หากพื้นที่ราบมีขนาดเล็ก ชุมชนก็จะมีขนาดเล็กกระจัดหมู่บ้านหรือตำบล หากพื้นที่ราบมีขนาดใหญ่ ชุมชนจะมีขนาดอำเภอ ชุมชนในจังหวัดแม่ฮ่องสอนมีระยะห่างกันเป็นหย่อม ๆ หากมีทิวเขากั้นชุมชนจะมีระยะห่างกันมาก และบางชุมชนจะกระจุกอยู่ใกล้เคียงกันบนพื้นที่ราบเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน เท่าที่ได้ทำการสำรวจชุมชนที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำหรือลำธาร ได้แก่ ชุมชนเขตเทศบาลเมือง ชุมชนตำบลปางหมู และชุมชนเขตสุขาภิบาลแม่สะเรียง ส่วนชุมชนที่เกาะกันเป็นกลุ่ม ได้แก่ ชุมชนตำบลห้วยผา ชุมชนตำบลผาบ่อง ในเขตอำเภอเมือง และชุมชนเขตสุขาภิบาลขุนยวม

ต่อมาเมื่อมีทางหลวงแผ่นดินตัดผ่านหรือตัดเข้าใกล้ชุมชน ทำให้การขยายตัวของชุมชนมีแนวโน้มเข้าสู่ถนนและขยายไปตามแนวยาวของถนน ชุมชนที่มีการขยายตัวลักษณะนี้ ได้แก่ ชุมชนเขตเทศบาลเมือง ชุมชนตำบลผาบ่อง ชุมชนเขตสุขาภิบาลขุนยวม และชุมชนเขตสุขาภิบาลแม่สะเรียง ส่วนชุมชนตำบลปางหมู และชุมชนตำบลห้วยผา ยังขยายตัวลักษณะเกาะกลุ่ม

กันเช่นเดิม แต่มีความหนาแน่นขึ้น ส่วนพื้นที่ราบสำหรับเพาะปลูกของชุมชนทั้ง 2 แบบยังอยู่บริเวณเดิม ในระยะหลังนี้ได้มีโครงการพัฒนาชุมชนขึ้นโดยหน่วยงานรัฐบาล การพัฒนาชุมชนจึงมีแนวทางที่ถูกต้องหลักการมากขึ้น มีการตัดถนนและทางเดินเพิ่มขึ้น โดยตัดเป็นซอยลึกเข้าไปจากริมถนนเดิม ทำให้มีการสร้างที่อยู่อาศัยในพื้นที่ส่วนที่อยู่ลึกเข้าไปได้ นอกจากนี้ยังได้ทำการขุดบ่อน้ำสาธารณะให้ผู้อยู่อาศัยได้ใช้น้ำเป็นกลุ่มๆ มีการติดตั้งไฟฟ้า และสร้างสาธารณูปโภคได้แก่ ตลาดศูนย์ชุมชน และศาลาอ่านหนังสือของชุมชน เป็นต้น

ด้านสถาปัตยกรรม

ประชาชนที่อาศัยในชุมชนใหญ่ ย่อมมีการพัฒนาทางศิลปวัฒนธรรมและประเพณีสืบต่อกันมา ดังนั้นชุมชนที่ก่อตั้งมาเป็นเวลานาน ได้แก่ ชุมชนตำบลปางหมู ชุมชนเขตเทศบาลเมือง ชุมชนเขตสุขาภิบาลแม่สะเรียง และชุมชนเขตสุขาภิบาลขุนยวม จึงมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่น่าสนใจ ทั้งรูปแบบของอาคาร และการจัดผังบริเวณ เช่น อาคารอยู่อาศัยอาคารพาณิชย์อยู่อาศัย วัดทางพุทธศาสนา เป็นต้น

อาคารพักอาศัย ลักษณะโดยทั่วไปเป็นอาคารใต้ถุนสูง มีบริเวณกว้าง หากเจ้าของมีอาชีพกสิกรรม จะมีอาคารเล็กต่างหากอีกหลังหนึ่งเป็นที่เก็บข้าวหรือพืชผล ซึ่งปิดทึบทึบสีด้านใต้ถุนสูง บริเวณรอบอาคารและใต้ถุนใช้เป็นที่ผูกควายด้วย ส่วนอาคารที่ใช้อยู่อาศัยเป็นอาคารหลังใหญ่ ทรงหลังคามีการลดหลั่นสลับซับซ้อน ทั้งชายคายาว ส่วนใหญ่มุงด้วยใบไม้หรือสังกะสี ในห้องมีช่องลมและหน้าต่างน้อย เนื่องจากอากาศหนาว หน้าห้องเป็นโถงโถงเปิดรับลมได้มากเหมาะสำหรับฤดูร้อน เนื้อที่บริเวณนี้ใช้เป็นโถงอเนกประสงค์ ทั้งรับแขก รับประทานอาหาร นั่งเล่น หรืออาจให้แขกพักด้วย โถงบริเวณนี้ทุกบ้านมักจัดเป็นห้องพระ ส่วนใหญ่จะยื่นผนังด้านใดด้านหนึ่งออกไปเป็นซุ้มเล็กๆ แขกที่เข้ามาเยี่ยมเยียนจะต้องเห็นห้องพระในบริเวณนี้ด้วย นับเป็นลักษณะเด่นของอาคารอยู่อาศัยในจังหวัดแม่ฮ่องสอน โถงบริเวณโถง บางบ้านทำพื้นโปร่งยื่นออกไปที่ชายคา เพื่อใช้เนื้อที่ฝั่งผลผลิตทางเกษตรที่เก็บเกี่ยวได้ เช่น กระเทียม ถั่ว เป็นต้น ต่อจากโถงอเนกประสงค์ออกมาทางด้านข้างเป็นครัว ส่วนทางด้านหน้าเป็นชานโถงไม่มีหลังคาคลุม ใช้เป็นที่ตากผ้าและสิ่งของต่างๆ ที่บริเวณชานจัดเป็นร้านเก็บน้ำรับประทาน บรรจุไว้ในตุ่มเล็กๆ หรือคณโท และที่บริเวณใกล้กันมีม้านั่งยาวไว้นั่งเล่นและทักทายผู้คนที่เดินผ่านหน้าบ้าน บริเวณชานมีกระถางต้นไม้ อาจเป็นไม้ดอกหรือไม้สวนครัว ต่อจากชานลงมาเป็นบันไดออกสู่ประตูบ้าน อาคารอยู่อาศัยมักปลูกถอยร่นลึกเข้าไปจากถนนเล็กน้อย โดยมีรั้วโปร่งหรือรั้วต้นไม้กั้นบริเวณบ้านกับถนน

อาคารพาณิชย์พักอาศัย เป็นอาคารที่มีสองหน้าที่ใช้สอย คือใช้อยู่อาศัยและทำการค้าขาย การตั้งอาคารจึงต้องมีด้านใดด้านหนึ่งติดถนนเพื่อใช้ทำการค้าขาย ส่วนที่ทำการค้าขายจะยกพื้นสูงกว่าระดับถนนเพียงเล็กน้อย เพื่อแยกส่วนอาคารจากภายนอกและให้ผู้ซื้อเข้ามาจากถนนได้ โดยทั่วไปจะยกพื้นสูงไม่เกินบันได 3 ชั้น ส่วนค้าขายติดกับอาคารอยู่อาศัย และติดต่อกับส่วนอยู่อาศัย โดยมีทางเดินและบันไดภายใน บางอาคารส่วนค้าขายอยู่ชั้นล่างของส่วนอยู่อาศัยบางอาคารมีหลังคาต่างหาก โดยทิ้งชายคามาจากส่วนที่เป็น 2 ชั้น ระหว่างส่วนค้าขายกับถนนเป็นทางเดินมีหลังคาคลุมยาวไปตามแนวถนน เพื่อให้ผู้ซื้อไม่ต้องถูกฝนเมื่อฝนตก และใช้เป็นที่วางขายสินค้าด้วย ส่วนอยู่อาศัยอยู่ชั้นบน โดยทิ้งเนื้อที่ได้ถุนตอนหลังของส่วนอยู่อาศัยให้โล่ง บางทีก็ใช้เก็บของ ทางเข้าและบันไดภายนอกของส่วนอยู่อาศัยแยกออกจากทางเข้าหน้าร้านอย่างเด็ดขาด อาคารประเภทนี้มักจะอยู่ในชุมชนขนาดใหญ่ เช่น ในเขตเทศบาลเมือง เขตสุขาภิบาลขุนยวม เขตสุขาภิบาลแม่สะเรียง และตำบลผาบ่อง ส่วนชุมชนตำบลปางหมู และตำบลห้วยผา ไม่พบอาคารประเภทนี้

เนื่องจากอาคารพาณิชย์อยู่อาศัยมักตั้งอยู่ในชุมชนขนาดใหญ่ แบบของอาคารจึงมีลักษณะถาวรเป็นส่วนใหญ่ คือ หลังคามุงด้วยสังกะสีหรือกระเบื้อง ฝาไม้กระดานและประตูหน้าต่างมีการตกแต่ง เช่น การตีไม้ทางนอน และทางเฉียง เป็นมุม 45 หรือ 60 องศา ช่องลมและชายคามีการเจาะเป็นลวดลายไม้ฉลุ ทรงหลังคามีหลายแบบ เช่น แบบจั่ว แบบปั้นหย้า และแบบผสมจั่วและปั้นหย้า เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการหันหลังคาและการซ้อนหลังคาสลับกันไปมาอย่างงดงาม

อาคารทางพุทธศาสนา มีลักษณะทั่วไปเช่นเดียวกับวัดพุทธศาสนาจังหวัดอื่นทั่ว ๆ ไป นอกจากรูปทรงของอาคารเท่านั้นที่แปลกไปกว่าที่อื่น ได้แก่ ศาลาการเปรียญ วิหาร โบสถ์ และเจดีย์ วัดหลายแห่งในจังหวัดแม่ฮ่องสอนเพิ่งสร้างโบสถ์ เท่าที่พบได้แก่วัดจองคำ วัดจองกลาง ซึ่งเป็นวัดเก่าที่สำคัญตั้งอยู่ในเขตเทศบาลเมือง และวัดที่ตำบลห้วยผา โบสถ์ที่สร้างขึ้นใหม่จึงมีลักษณะใหม่ โครงสร้างเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก หลังคาแบน และมีการประดับลวดลายนั้น ผู้สร้างเป็นผู้กำหนดเองทั้งสิ้น ดังนั้นโบสถ์ที่สร้างขึ้นใหม่ จึงไม่มีแบบ-แผนตายตัวแน่นอน ลักษณะสถาปัตยกรรมอาจไม่สอดคล้องกลมกลืนกับอาคารอื่นเลยก็ได้ ส่วนศาลาการเปรียญและวิหารนั้น ทุกวัดต้องมีก่อน จึงมีมานานแล้ว ลักษณะสถาปัตยกรรมได้รับอิทธิพลจากพม่า ศาลาการเปรียญเป็นอาคารขนาดใหญ่ เพื่อใช้สำหรับกิจของพระสงฆ์

โดยทั่วไปสร้างด้วยไม้ ฝาไม้มีลวดลายเป็นฝาปะกนและฝาลูกฟัก ช่องลมไม้ฉลุลวดลายหลังคา ยกขึ้นเป็นชั้น ๆ เรียกว่า ยอดทรงปราสาท หลังคามุงด้วยสังกะสี ลวดลายตามชายคา หน้าจั่วประดับด้วยสังกะสีฉลุลวดลาย ทั้งหน้าจั่วและชายคาซ้อนเป็นชั้น ๆ หลายชั้นสำหรับเจดีย์ก็ได้รับอิทธิพลจากพม่า เช่นเดียวกัน รูปทรงเดียวกับเจดีย์แถวภาคกลาง ยอดประดับลวดลายสังกะสีฉลุเช่นเดียวกัน

ด้านสถานที่ท่องเที่ยว

นอกจากภูมิประเทศของจังหวัดแม่ฮ่องสอนจะอุดมไปด้วยป่าและเทือกเขาที่มีความสวยงามแล้ว ยังมีสถานที่ที่น่าสนใจอีกหลายแห่ง คือ

พระราชดอยกองมู ซึ่งถือว่าเป็นพระราชคู่มือเมืองของชาวจังหวัดแม่ฮ่องสอนตั้งอยู่บนยอดเขาสูงจากระดับน้ำทะเล 1,300 เมตร ทางด้านทิศตะวันตกของตัวเมือง

– วัดจองคำและวัดจองกลาง ทั้งสองวัดเป็นวัดเก่าตั้งอยู่ติดกันในเขตเทศบาลเมืองไชโยสถ์หลังเดียวกัน ส่วนศาลาการเปรียญ วิหาร และเจดีย์นั้น มีแต่ละวัดซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นวัดแฝด

– ถ้ำลอดอยู่ทางทิศเหนือของตัวเมือง ในเขตตำบลปางมะผ้า อำเภอเมือง ห่างจากตัวเมืองประมาณ 55 กิโลเมตร

– วนอุทยานถ้ำปลา อยู่ทางทิศเหนือของตัวเมือง ห่างจากตัวเมืองประมาณ 17 กิโลเมตร ในเขตตำบลห้วยผา อำเภอเมือง

– วนอุทยานน้ำตกผาเสือหรือน้ำตกห้วยบาน หรือน้ำตกแม่สะงา อยู่ในเขตตำบลหมอกจำแป๋ อำเภอเมือง ห่างจากตัวเมืองไปทางทิศเหนือประมาณ 18 กิโลเมตร

– บ่อน้ำร้อน อยู่ในเขตตำบลผาบ่อง อำเภอเมือง ห่างจากตัวเมืองประมาณ 10 กิโลเมตรทางทิศใต้

– เขื่อนพลังน้ำผาบ่อง อยู่ที่ตำบลผาบ่อง อำเภอเมือง ห่างจากตัวเมืองประมาณ 15 กิโลเมตร

– น้ำตกแม่สุริน อยู่ในเขตอำเภอขุนยวม ห่างจากตัวอำเภอประมาณ 30 กิโลเมตร เป็นน้ำตกชั้นเดียวที่น้ำไหลจากหน้าผาสูงหุบเขาเบื้องล่าง สวยงามมาก เป็นที่ทำหายนักผจญภัยและเดินป่าเป็นอย่างยิ่ง

ข้อพิจารณาและบทสรุป

บ้านเมืองทุกแห่ง หมู่บ้านทุกหมู่บ้านย่อมมีสภาพที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา โดยเปลี่ยนแปลงไปตามแรงกระตุ้นที่มีขึ้นในชุมชนเองหรือจากภายนอกชุมชน ถ้าแรงกระตุ้นนี้มีมาก สภาพก็จะถูกเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว แม้ฮ่องสอนก็เช่นเดียวกับชุมชนหรือหมู่บ้านอื่น ๆ ที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงสภาพของการเปลี่ยนแปลงไปได้ โดยที่จะเปลี่ยนไปในสภาพดังเช่นเมืองหมู่บ้านในภาคเหนืออื่น ๆ อย่างที่ปรากฏหรือจะแตกต่างออกไป ทั้งนี้ก็ย่อมขึ้นอยู่กับแรงกระตุ้นและทิศทางของแรงกระตุ้นด้วย ย้อนไปดูการเปลี่ยนแปลงของชุมชนและหมู่บ้านในภาคเหนือ จะเห็นได้ว่าล้วนแต่ได้รับแรงกระตุ้นจากกรุงเทพ ฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางการพัฒนาทางเศรษฐกิจแรงกระตุ้นนี้ทวีพลังมากขึ้นตามความสะดวกในการเดินทาง ยิ่งไปกว่านั้น อิทธิพลจากแรงกระตุ้นทางเศรษฐกิจที่ส่วนใหญ่กล่าวได้ว่าถูกกำหนดจากภายนอกก็มีพลังจนสามารถใช้วิธีการที่เอื้อประโยชน์แก่ผู้กำหนดได้ทำให้เกิดรูปแบบทางกายภาพดังที่ปรากฏ อย่างเช่นตัวเมืองเชียงใหม่ที่ได้รับอิทธิพลเป็นอย่างมากจากแรงกระตุ้นทางเศรษฐกิจและกำหนดทิศทางจากภายนอก

หันกลับมาพิจารณาแม่ฮ่องสอน ขนาดของแรงกระตุ้นประกอบกันเข้ากับทิศทางการพัฒนาที่เหมาะสมย่อมเป็นข้อพิจารณาที่สามารถใช้เสนอแนะแนวทางการพัฒนาแม่ฮ่องสอนได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาด้านกายภาพ อันได้แก่ ชุมชน สถาปัตยกรรม งานตกแต่ง ประดับประดาตลอดจนงานศิลปะอื่น ๆ ขนาดของแรงกระตุ้นที่มีต่อแม่ฮ่องสอนนั้นสามารถที่จะประเมินและพิจารณาจากข้อที่สำคัญ ๆ อันพอที่จะสรุปได้ดังต่อไปนี้ คือ

— แรงกระตุ้นที่เกิดจากกรุงเทพ ฯ ที่เป็นศูนย์กลางการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วพบว่าแรงกระตุ้นนี้เป็นแรงกระตุ้นที่มีอิทธิพลมากที่สุด แต่ยังมีน้ำหนักน้อยเมื่อเทียบกับที่อื่น ๆ ทั้งนี้เพราะแม่ฮ่องสอนห่างกรุงเทพ ฯ ถึง 1100 กิโลเมตร และห่างจากเชียงใหม่ซึ่งเป็นศูนย์กลางการพัฒนาที่ใกล้ที่สุดถึง 8 ชั่วโมง โดยการเดินทางที่คิดเคี้ยวไปมาตามเทือกเขาสูง หรือ 45 นาทีด้วยสายการบินภายในประเทศ สำหรับแรงกระตุ้นในหัวข้อนี้ย่อมจะมีอิทธิพลเพิ่มมากขึ้นในอนาคตเมื่อมีการตัดถนนเส้นทางใหม่ ๆ ที่ใช้เวลาในการเดินทางน้อยกว่า แต่การเพิ่มของแรงกระตุ้นนี้อยู่ในลักษณะจำกัด ทั้งนี้เพราะแม่ฮ่องสอนเป็นจังหวัดปลายเขตแดน มิได้เป็นจุดผ่านหรือมีความสะดวกในการต่อเชื่อมไปยังจังหวัดอื่นอีก นอกจากข้อจำกัดนี้แล้ว ยังมีข้อจำกัดอื่น ๆ ที่ส่งผลมายังการพิจารณาขนาดของแรงกระตุ้นในข้อนี้ซึ่งจะขอกกล่าวในหัวข้อถัดไป

– แรงกระตุ้นที่เกิดจากปริมาณผลผลิตที่แม่ฮ่องสอนผลิตหรือมีศักยภาพที่สามารถผลิต อันได้แก่แร่ธาตุ ของจากป่า และที่สำคัญก็คือผลิตผลจากการเกษตร แรงกระตุ้นในหัวข้อนี้ก็เช่นกันอยู่ในลักษณะจำกัด ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุผลที่ว่าที่ราบเหมาะสมกับการเพาะปลูกมีน้อย แม้ว่าในปัจจุบันการเพาะปลูกในเชิงพาณิชย์จะมีเพิ่มขึ้น แต่ผลผลิตรวมก็มีปริมาณไม่ไต่มาอีกทั้งไม่สามารถเพิ่มขึ้นได้มากในอนาคต การส่งออกลำบากทำให้ไม่มีแรงกระตุ้นให้เกิดการผลิต แรงกระตุ้นที่ถูกจำกัดในหัวข้อนี้ยังจะมีผลกลายเป็นตัวกำหนดความคุ้มค่าในการพัฒนาโครงการช่วยการคมนาคม ซึ่งมีผลไปชดเชยแรงกระตุ้นอีกด้วย ในขณะที่เดียวกันขนาดของทรัพยากรและผลผลิตจะเป็นเครื่องควบคุมประชากร หรือในอีกลักษณะหนึ่งก็คือมีผลไปถึงรายได้ของประชากร

– แรงกระตุ้นที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ก็คือ การสื่อสาร ที่มีความรวดเร็วและมีพลังเป็นอย่างมาก อย่างเช่น โทรทัศน์ วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ ฯลฯ สื่อเหล่านี้ถ่ายทอดทัศนคติและวิถีการดำเนินชีวิตให้กับชาวแม่ฮ่องสอนในลักษณะเดียวกันกับประชาชนในจังหวัดอื่น ๆ แต่การครอบครองเครื่องมือในการรับสื่อ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ ยังมีอยู่น้อยและมีอยู่ในเขตชุมชนสูงชัน ดังนั้นพลังที่มากนั้นก็ถูกจำกัดมีอิทธิพลมากเฉพาะคนกลุ่มน้อย ถึงแม้ตัวสื่อจะทำให้เกิดการลอกเลียนพฤติกรรม การบริโภค แต่รายได้ที่ค่อนข้างน้อยนี้ จะกำหนดการใช้ชีวิตที่ลอกเลียนไว้ในระดับหนึ่ง

ฉะนั้นเมื่อพิจารณาแล้วก็จะเห็นได้ว่า แรงกระตุ้นโดยส่วนรวมที่จะเกิดขึ้นกับแม่ฮ่องสอนมีน้อย ความรวดเร็วกับขนาดในการเปลี่ยนแปลงจะมีได้ไม่เทียบเท่าจังหวัดอื่น แต่ก็แน่นอนว่าความเปลี่ยนแปลงย่อมที่จะเกิดขึ้น ซึ่งก็ควรที่จะเกิดขึ้นในลักษณะที่ก่อประโยชน์ต่อส่วนรวม ไม่ขัดกับวิถีการดำรงชีวิตของประชาชน ประการต่อมาลักษณะเด่นของจังหวัดที่ตั้งอยู่บนเทือกเขาสูงท่ามกลางภูมิประเทศที่ดงาม ทั้งยังมีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและประเพณี มีการสืบทอด มีความเคร่งครัด มีธรรมาสัยอันดีงาม มีงานบุญงานประเพณีเทศกาลกระทำติดต่อกันงานละหลาย ๆ วัน และมีอยู่ตลอดทั้งปี งานเหล่านี้ทำให้ผู้พบเห็นตื่นตาตื่นใจ มีความพร้อมเพรียงที่แสดงออกถึงความตั้งใจในการอนุรักษ์เอกลักษณ์ของตนเอาไว้ ซึ่งแน่นอนว่าลักษณะเด่นเหล่านี้ถูกนำมาร่วมใช้พิจารณาเป็นแนวทางการพัฒนาแม่ฮ่องสอนด้วย

ข้อเท็จจริงที่สำคัญยิ่งอีกประการหนึ่งซึ่งจะต้องเพิ่มเติมเข้าไปเพื่อใช้ประมวลหาหนทางปฏิบัติในการพัฒนาเปลี่ยนแปลงแม่ฮ่องสอน ก็คือ ชายแดนอันยาวเหยียดที่ติดต่อกับสหภาพสังคม

นิยมพม่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางรัฐฉานที่มีปัญหาจากความขัดแย้งภายในอันเนื่องมาจากสัญญาปางหลวง¹ ซึ่งการปฏิวัติยังคงดำเนินอยู่ โดยมีเป้าหมายคือ อิสรภาพของชาวไทยใหญ่ สงครามปฏิบัติอันยาวนานนี้อาศัยทรัพยากร การค้าขายข้ามแดนซึ่งท้ายที่สุดกลายเป็นส่วนหนึ่งของลักษณะทางเศรษฐกิจท้องถิ่น แต่กลายเป็นสิ่งที่นำมาซึ่งปัญหาในเรื่องความปลอดภัยของประเทศ

สุดท้าย หลังจากได้นำเอาเรื่องขนาดของแรงกระตุ้นที่ค่อนข้างจำกัดมาผสมผสานกันเข้ากับลักษณะประจำถิ่นตลอดจนข้อเท็จจริงบางประการ ก็จะทำให้สามารถกำหนดแนวทางในการพัฒนาที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพัฒนาทางกายภาพในลักษณะกว้าง ๆ ดังนี้คือ

– การพัฒนาควรเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดการเพิ่มรายได้แก่ประชากรที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองและชนบทอีกทั้งรายได้ที่เพิ่มขึ้นนี้ ควรกระจายอย่างทั่วถึง โดยเฉพาะยึดติดอยู่กับผู้คนในท้องถิ่นให้มากที่สุด

– การให้ได้มาซึ่งรายได้ที่เพิ่มขึ้นย่อมที่จะต้องอาศัยทุนในรูปของปัจจัยแบบต่าง ๆ เช่น เงิน แรงงานหรือความชำนาญ ฯลฯ ดังนั้นเพื่อให้การกระจายรายได้บังเกิดผล จะต้องสร้างข้อกำหนดในวิธีการพัฒนาที่เอื้อประโยชน์กับผู้คนในท้องถิ่นอย่างจริงจัง การสร้างรายได้หรือเพิ่มพูนรายได้ นอกจากจะยกระดับการดำรงชีวิตแล้ว ยังช่วยเกื้อหนุนมิให้ประชาชนต้องหาเลี้ยงชีพด้วยการค้าขายที่ไม่ถูกกฎหมายตามชายแดนด้วย

– การเปลี่ยนแปลงในเรื่องของรายได้ทั้งในชนบทและเมือง ย่อมส่งผลต่อการขยายตัวปรับปรุงหรือสร้างขึ้นมาใหม่ในชุมชน ดังนั้นลักษณะของการพัฒนาเปลี่ยนแปลงควรจะเป็นวิธีการที่ทำให้การขยายตัวหรือปรับปรุงเหล่านั้นไม่ไปทำลายสภาพแวดล้อมที่ดี แต่ควรจะเป็นการเสริมสร้างให้ใช้สอยได้อย่างมีประสิทธิภาพอีกทั้งสามารถเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชุมชนพร้อมกันในตัวไปด้วย ซึ่งวิธีการนี้สามารถนำไปใช้ปฏิบัติได้ด้วยเหตุที่ว่าชุมชนเมืองในจังหวัดแม่ฮ่องสอนมิได้มีแรงกระตุ้นที่ทำให้การขยายตัวเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว แต่ส่วนใหญ่มักจะเป็นการสร้างขึ้นทดแทนของเก่าที่ทรุดโทรม ใช้ประโยชน์ไม่คล่องตัวเสียมากกว่า

¹ สัญญาปางหลวงเป็นสัญญาที่อังกฤษตกลงกับชนกลุ่มต่าง ๆ ก่อนที่จะให้เอกราชแก่พม่าว่าภายหลังจากปกครองของอังกฤษ ประเทศจะอยู่ในลักษณะสหภาพ ต่อจากนั้น 10 ปี ชนกลุ่มต่างๆ มีสิทธิที่จะเลือกว่าจะรวมอยู่ต่อไป หรือเป็นเอกราช ซึ่งต่อมาพม่าไม่ยอมปฏิบัติตาม

ทั้งหมดที่ได้ทำการศึกษามานี้เป็นเพียงการศึกษาในลักษณะที่ใช้เวลาและทรัพยากรอันจำกัดการให้ได้มาซึ่งรายละเอียดตลอดจนข้อเสนอที่เด่นชัดย่อมจะต้องอาศัยเวลาและทรัพยากรอีกพอสมควรจึงจะทำให้สามารถวิจัยแจกแจงและแยกแยะข้อเสนอแนะต่าง ๆ ออกมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อเสนอแนะทางด้านกายภาพอันเด่นชัด ซึ่งเมื่อลงถึงระดับของการศึกษาดังกล่าวก็จะทำให้ได้ข้อเสนอทางด้านชุมชนสถาปัตยกรรม การตกแต่งประดับประดา ตลอดจนศิลปประเภทต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

บรรณานุกรม

จังหวัดแม่ฮ่องสอน, จังหวัดแม่ฮ่องสอน. ลำพูน : ลำพูนการพิมพ์, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์.
 จังหวัดแม่ฮ่องสอน : เอกสารแนะนำจังหวัดแม่ฮ่องสอน. ทิพย์เนตรการพิมพ์, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์.
 รายงาน (นามแฝง) "เปิดหน้ากากขุนส่า" มติชนสุดสัปดาห์, (วันอาทิตย์), 18 ธันวาคม 2526
 อัน นิมมานเหมินท์, พัฒนาประเทศโดยหลักสหกรณ์และการวางแผนกายภาพ, กรุงเทพฯ :
 อักษรสยามการพิมพ์, 2521.

อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน, บรรยายสรุปข้อราชการ : ประวัติและสภาพท้องที่ของอำเภอเมือง แม่
 ฮ่องสอน. เอกสารโรเนียว, 2526.

อำเภอแม่สะเรียง, บรรยายสรุปของอำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน. เอกสารโรเนียว,
 ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์.

เชิดชาย เหล่าหล้า, สังคมวิทยาชนบท. กรุงเทพฯ : แพรวพิทยา, พิมพ์ครั้งที่ 3, 2523.

Everson J.A., and Fitzgerald B.P., *Settlement Patterns*. Hong Kong : Sheck Wah Tong
 Printing Press, 8th Impression, 1977.

Johnson, James H., *Urban Geography*. Oxford : Pergamon Press, 2nd. Edition, 1977.

แผนที่และรูปถ่ายทางอากาศ

แม่ฮ่องสอน, จังหวัด. แผนที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน. กรุงเทพฯ โรงพิมพ์นิยมกิจ (ม.ป.ป.)

แผนที่ทหาร, กรม. จังหวัดแม่ฮ่องสอน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ (ม.ป.ป.)

แผนที่ทหาร, กรม. รูปถ่ายทางอากาศจังหวัดแม่ฮ่องสอน. กรุงเทพฯ (ม.ป.ป.)

สัมภาษณ์

ทุน ปุกละ. อดีตผู้ใหญ่บ้านในซอย ตำบลปางหมู อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน, สัมภาษณ์
 วันที่ 21 ตุลาคม 2526.

ธงชัย ศรีรัฐญรัตน์. พ.ต.ต. สารวัตรอำนาจการ กองกำกับการตำรวจภูธร จังหวัดแม่ฮ่องสอน,
 สัมภาษณ์วันที่ 22 และ 23 ตุลาคม 2526.

ปิ่น ผั่นมูล. กำนันตำบลห้วยผา อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน, สัมภาษณ์วันที่ 21 ตุลาคม
 2526.

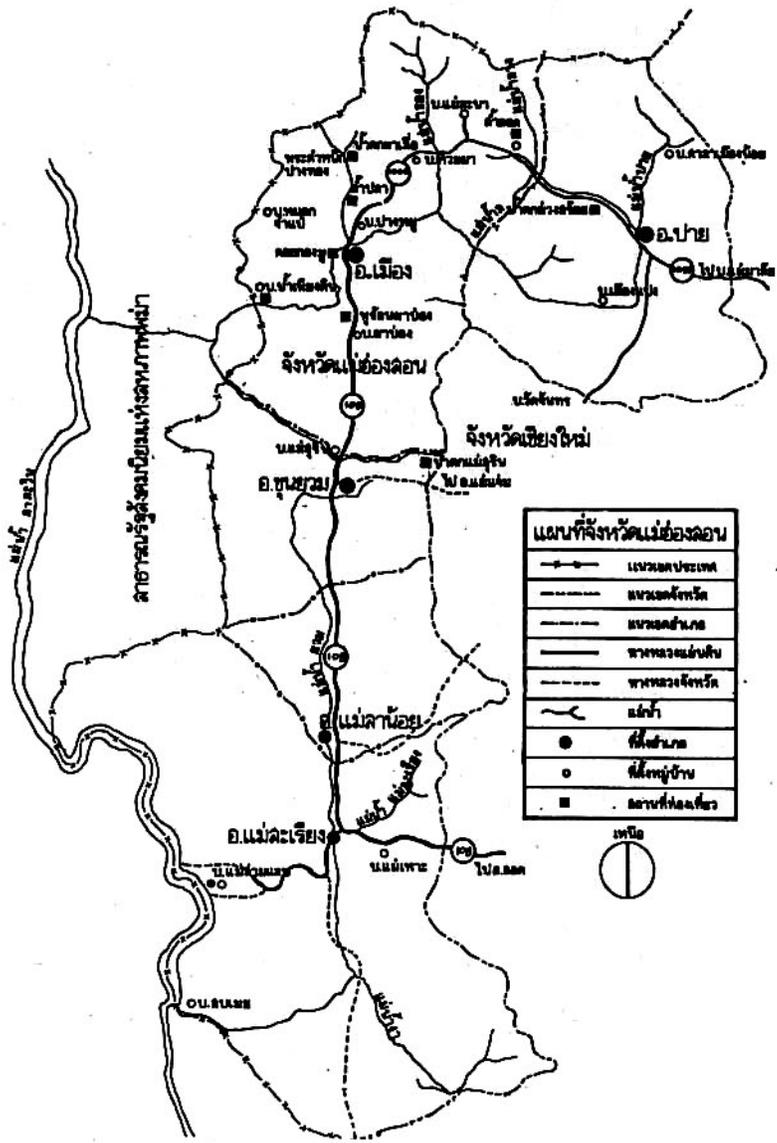
มงคล ศรีวิชัย. ร้านแหล่งพาณิชย์ ตลาดอำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน, สัมภาษณ์วันที่ 23 ตุลาคม 2526.

มงคล ยวงสุวรรณ. บ้านปางหมู ตำบลปางหมู อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน, สัมภาษณ์วันที่ 21 ตุลาคม 2526.

หนูกลมอส อีสสระศักดิ์. หมู่ 1 ตำบลขุนยวม อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน. สัมภาษณ์วันที่ 23 ตุลาคม 2526.

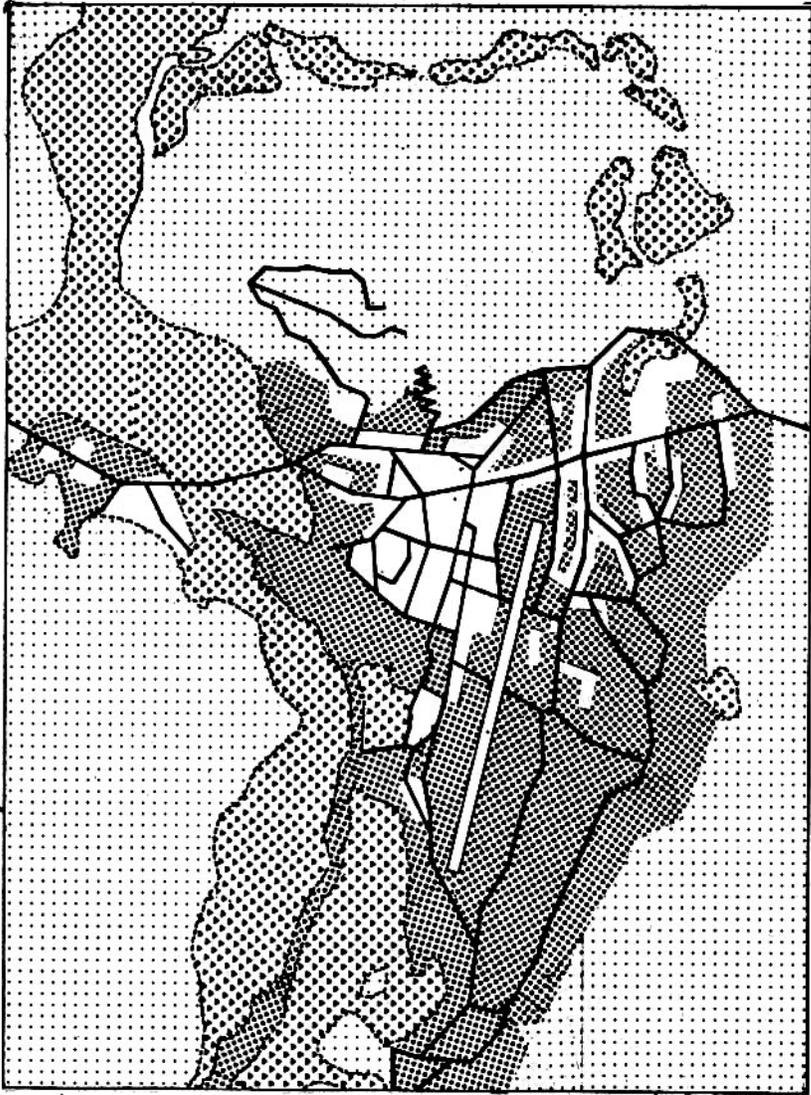
วนิช พรพิบูลย์, ดร., ผู้อำนวยการจังหวัดแม่ฮ่องสอน, สัมภาษณ์วันที่ 21 ตุลาคม 2526.

เจริญ นันต๊ะ. บ้านผาบ่อง ตำบลผาบ่อง อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน, สัมภาษณ์วันที่ 22 ตุลาคม 2526.

แผนที่ที่ ๑ แสดงขอบเขตของจังหวัดแม่ฮ่องสอน และส่วนติดต่อโดยรอบ

ที่มา: แผนกปกครอง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

แผนที่ที่ ๔ แสดงการใช้และชนิดของพื้นที่ดินบริเวณชุมชนเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ป่าสงวน

พื้นที่ชุมชน

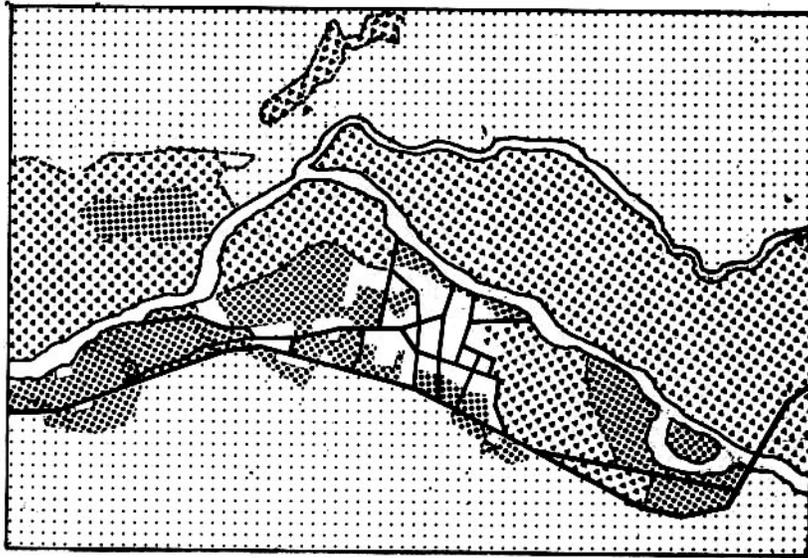

พื้นที่เพาะปลูก

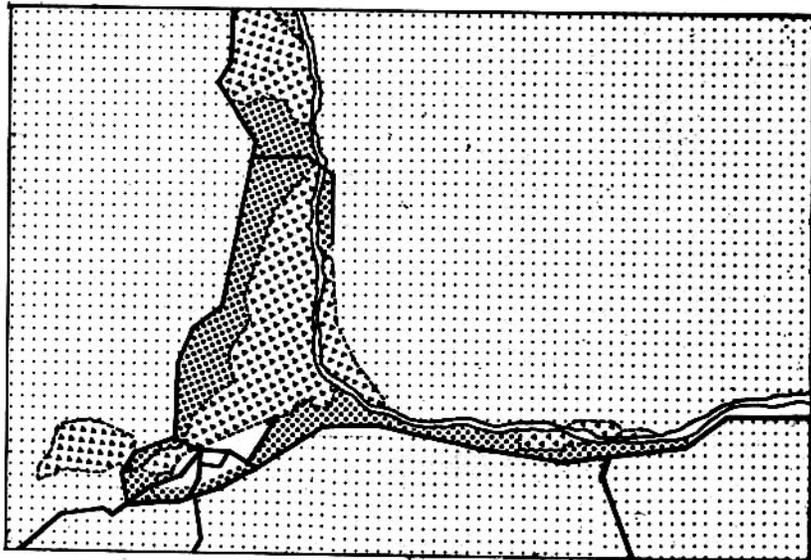

สวน, พืชป่า

ที่มา: รูปถ่ายทางอากาศ, กรมแผนที่ทหาร

แผนที่ที่ ๕ แสดงการใช้และชนิดของพื้นที่ดินบริเวณชุมชนบ้านปางหมู อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

แผนที่ที่ ๖ แสดงการใช้และชนิดของพื้นที่ดินบริเวณชุมชนบ้านห้วยผา อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ป่าสงวน

พื้นที่ชุมชน

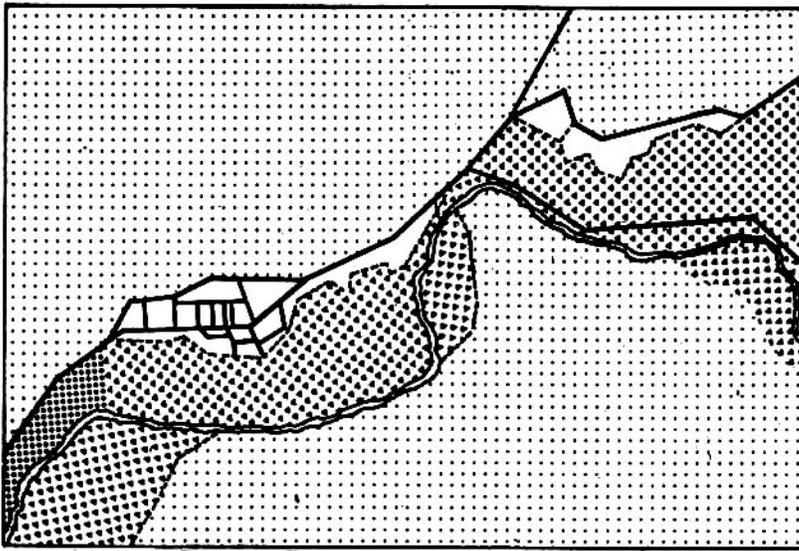

พื้นที่เพาะปลูก

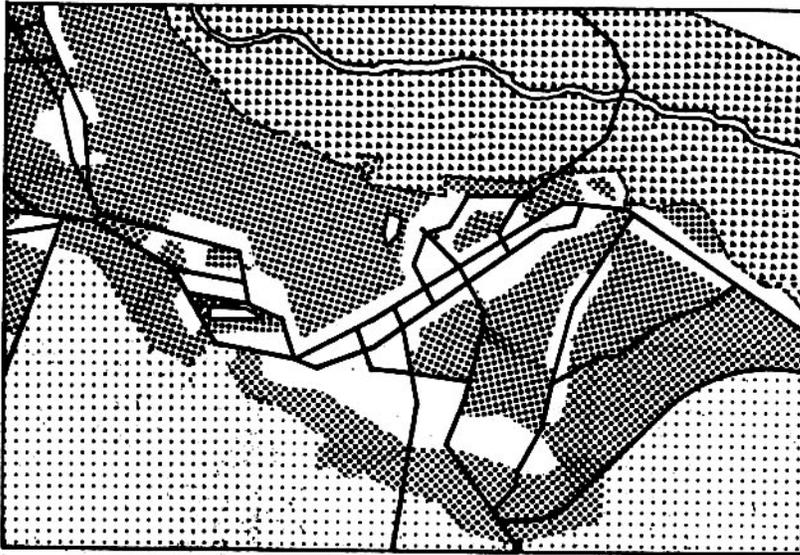

สวน, ไร่ป่า

ที่มา: รูปถ่ายทางอากาศ กรมแผนที่ทหาร

แผนที่ที่ ๗ แสดงการใช้และชนิดของพื้นที่ดินบริเวณชุมชนบ้านผาปอง อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

แผนที่ที่ ๘ แสดงการใช้และชนิดของพื้นที่ดินบริเวณชุมชนเมือง อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ป่าสงวน

พื้นที่ชุมชน

พื้นที่เพาะปลูก

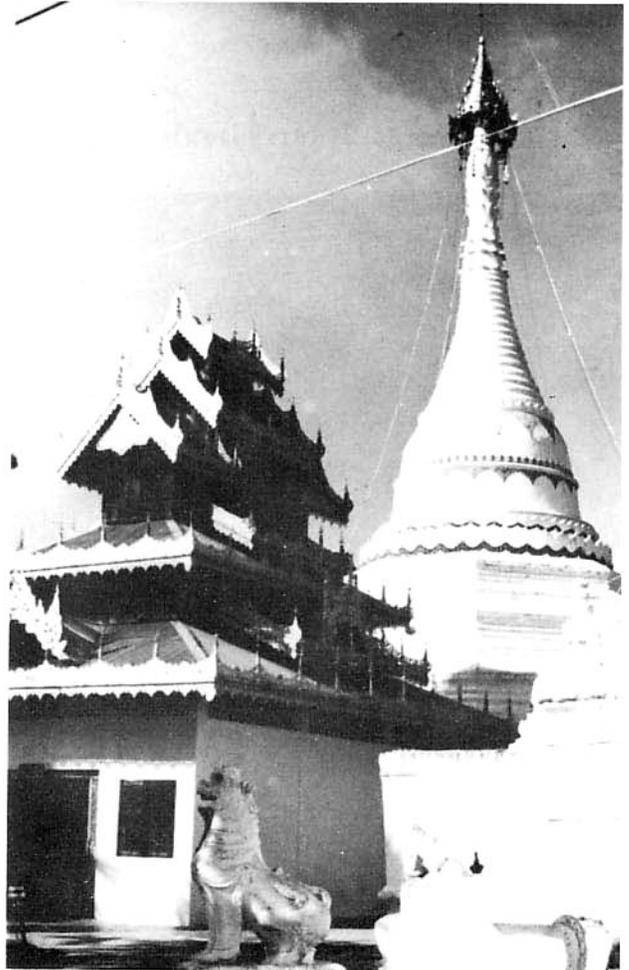
สวน, พืชป่า

ที่มา: รูปถ่ายทางอากาศ กรมแผนที่ทหาร

รูปที่ ๑ ทางหลวงหมายเลข ๑๐๘
นอกจากจะเชื่อมเชียงใหม่กับแม่ฮ่อง
สอนแล้ว ยังผ่านเข้าไปและเชื่อมชุม
ชนแม่สะเรียง แม่ลาน้อยและขุนยวม
อีกด้วย

รูปที่ ๒ วัดพระธาตุนนาคอยกองมู
อยู่ในตัวเมืองแม่ฮ่องสอน เป็นวัดที่มี
งานบุญ งานประเพณีบ่อยครั้งมีลักษณะ
เป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมทาง
สังคมของชุมชน

รูปที่ ๓ ชุมชนในจังหวัดแม่ฮ่องสอนที่มีทางหลวงตัดผ่าน มีแนวโน้มที่ขยายตัวไปตามแนวยาวของถนน

รูปที่ ๔ อาคารพักอาศัย มีรูปทรงที่น่าสนใจ หลังคาชัน มุงด้วยใบไม้และกิ่งชายคายาว

รูปที่ ๕ บ้านพักอาศัยมีช่องเปิดน้อยเนื่องจากอากาศหนาว ในขณะที่ช่วงกันด้านหน้ามีโถงโล่งเปิดรับลมได้มาก
เหมาะสำหรับฤดูร้อน

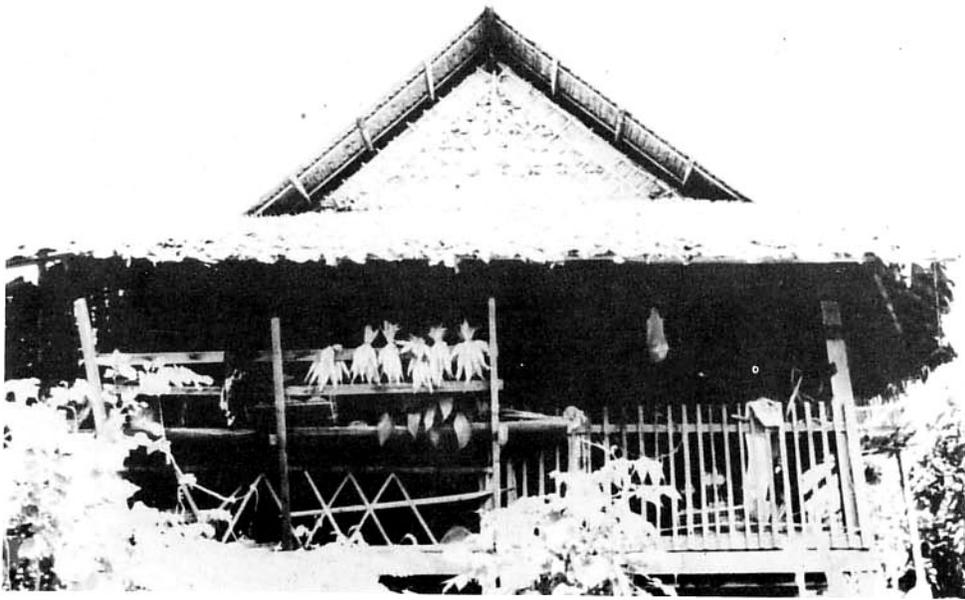

รูปที่ ๖ โถงโล่งด้านหน้าบ้านมีลักษณะเอนกประสงค์ ใช้ทั้งรับแขก รับประทานอาหาร และ นั่งเล่น

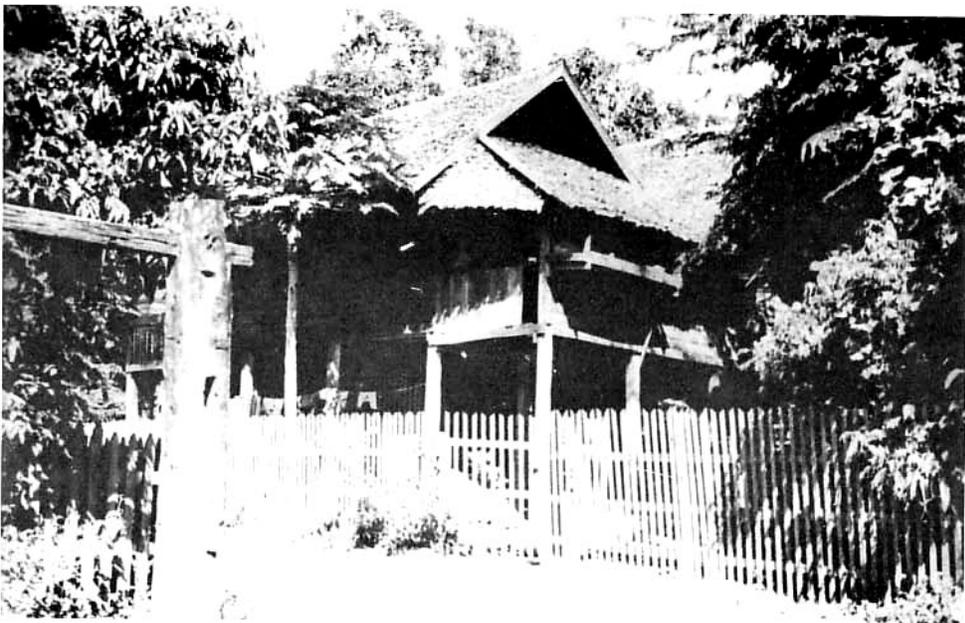
รูปที่ ๗ ลักษณะเด่นของอาคารพักอาศัยก็คือ มักจัดหิ้งพระให้สังเกตเห็นได้ง่ายโดยยื่นผนังด้านหนึ่งออกเป็นซุ้มเล็ก ๆ (ด้านขวาของภาพ)

รูปที่ ๘ มีการทำพื้นยื่นออกไปตามชายคาบ้านพักอาศัยเพื่อใช้เป็นที่ผึ่งผลิตผลทางการเกษตร เช่น กระจ่างม ถั่ว

รูปที่ ๙ ลักษณะพื้นยื่นออกไปตามชายคาเพื่อผึ่งผลิตผลซึ่งใช้ได้ดีนี้ ยังสามารถใช้กับการใช้สอยอย่างอื่นได้ เช่น วางของใช้ต่าง ๆ สำหรับครัว

รูปที่ ๑๐ ขานหน้าบ้านมีร้านเก็บน้ำรับประทาน มีที่นั่งเล่นและที่ปลูกต้นไม้

รูปที่ ๑๑ อาคารพาณิชย์พักอาศัยชั้นเดียว มีด้านหน้าติดทางสัญจรเพื่อค้าขาย ส่วนที่อยู่ลึกเข้าไปใช้อาศัย

รูปที่ ๑๒ อาคารพาณิชย์พักอาศัย ๒ ชั้น บางอาคาร ส่วนพักอาศัยที่อยู่ชั้นบนทั้งชายคามากลุมส่วนค้าขายที่อยู่ด้านล่างกับมีโถงบันไดที่ขึ้นหลังคาเป็นของตนเองโดยเฉพาะ

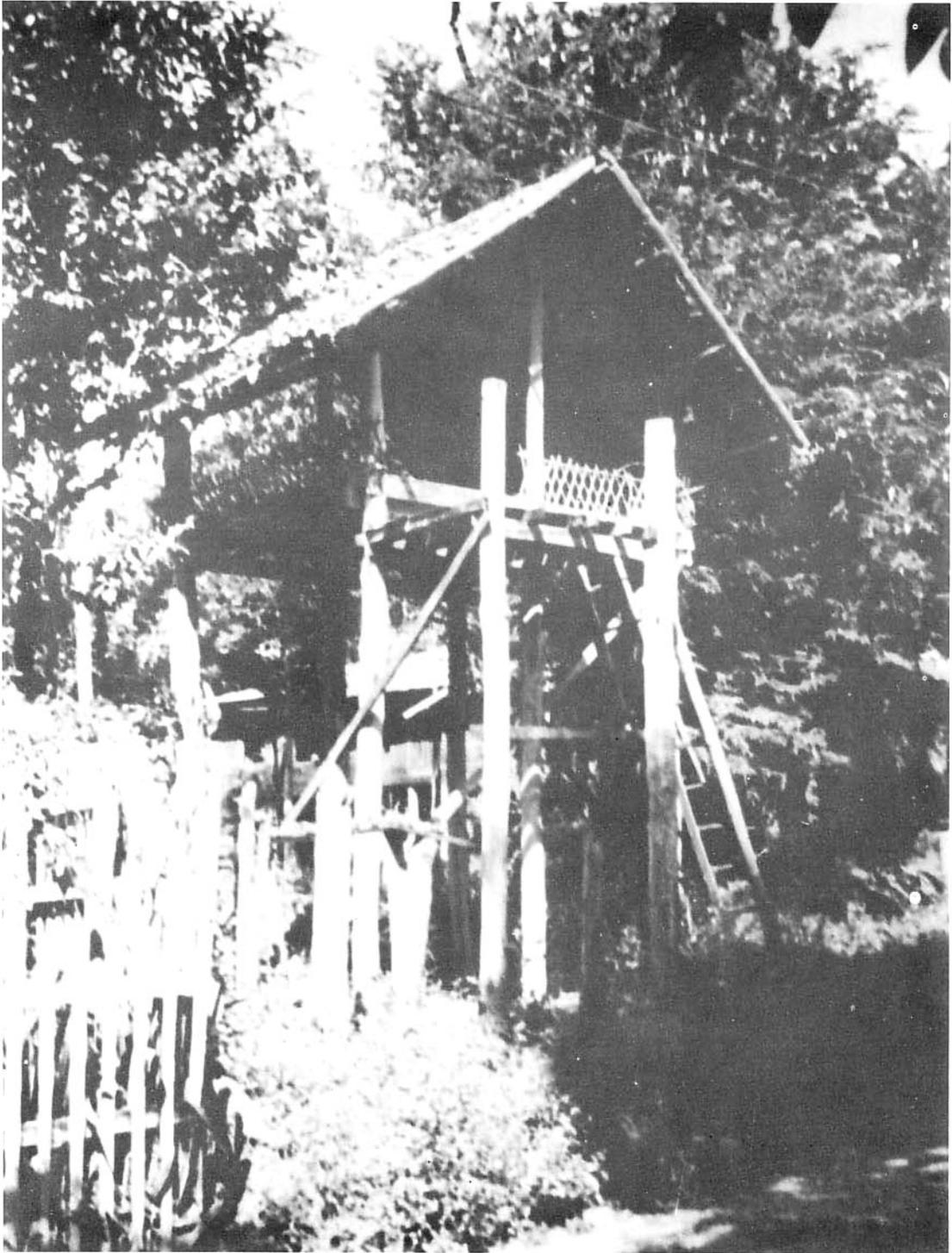
รูปที่ ๑๓ อาคารพาณิชย์พักอาศัย ๒ ชั้นอีกแบบหนึ่งที่มีการทำหลังคาคลุมยื่นออกมาจากส่วนค้าขายชั้นล่างขนานไปกับทางสัญจร และมีบันไดอยู่ภายในอาคาร

รูปที่ ๑๔ อาคารพาณิชย์พักอาศัยที่มีโถงบันไดแยกเฉพาะส่วนอยู่อาศัยตอนบนต่างหากจากการค้าขายตอนล่างที่สร้างในชุมชนขนาดใหญ่ จะสร้างขึ้นด้วยวัสดุที่ถาวรและมีรูปทรงที่ซับซ้อนมากขึ้น

รูปที่ ๑๕ อาคารพาณิชย์พักอาศัยในชุมชนขนาดใหญ่ นอกจากจะใช้วัสดุและมีรูปทรงที่แตกต่างออกไปจากชุมชนเล็ก ๆ แล้ว ยังมีการประดับตกแต่งอาคารด้วยการเจาะ ฉลุที่ช่องลม หน้าต่าง ลูกกรง ฯ

รูปที่ ๑๖ ความขีดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี ที่มีพื้นฐานมาจากความเคารพนับถือบรรพบุรุษแสดงออกให้เห็นอย่างชัดเจนจากศาลาบรรพบุรุษ

รูปที่ ๑๗ วัดโดยทั่วไปสร้างด้วยไม้ ฝาไม้มีลักษณะเป็นฝาปะกนและฝาลูกฟัก หลังคายกขึ้นเป็นชั้น ๆ เรียกว่า ยอดทรงปราสาท และยังมีที่หลังคามุงด้วยไม้

รูปที่ ๑๘ อาคารในพุทธศาสนาที่หลังคามุงสังกะสี มีการตกแต่งตามชายคา จั่ว โดยประดับด้วยสังกะสีฉลุเป็นลวดลาย

รูปที่ ๑๙ ลักษณะและลวดลายของสังกะสีฉลุที่ใช้กับงานตกแต่งประดับให้แก่อาคารสถานในพุทธศาสนา โดยทั่ว ๆ ไป

รูปที่ ๒๐ เจดีย์ที่ได้รับอิทธิพลจากพม่า ยอดประดับด้วยสังกะสีฉลุเหมือนอาคารอื่น ๆ ภายในวัด

